Був пишний іюльський ранок 1880 р. 19 іюля. Ми поїхали з Канева на Шевченкову могилу низом, понад Дніпром. Дорога з города тихо спускається вниз спуском над Дніпро, йде проз дерев'яну церкву, котра стоїть під самою горою, і потім в'ється по низині під самими горами. В городі, на половині гори, на широкій терасі, в зелені білів собор. На взгір'ї по косогорах червоніла та зеленіла покрівля невеликих домів, неначе приліплених до гори. Дорога повилася під горами. Круті гори зеленіли проти сонця привітно й весело. Подекуди на самих верхах гір з долинок та западин виглядали жовті соняшники, гострі верхи кукурудзи, вибігали на самий вершок грядки картоплі та буряків. Під самими горами тяглися одна за другою рибальські хати в зелених садках та вербах. Часом траплялись гарненькі білі домки заможних міщан з здоровими веселими вікнами. Домки неначе ховались в узьких долинках між крутими горами, в розкішному зеленому дереві, а за домками неначе дерлись на круті гори зелені сади і спинялись на половині крутих боків гір зеленими граціозними контурами. Ті чудові садочки, притулені на горах або сховані в западинах, були наскрізь пронизані сонцем, зеленіли до самого дна, і через яблуні та вишні блищала ясно-зелена трава, як килим, розстелений на крутих горах. Садки неначе висіли над нашими головами. Круглі гіллясті яблуні неначе були готові скотитись з крутої гори, як зелені м'ячі... Дніпро синів недалечке за плисковатою низиною, вкритою то сірим піском, то молодими густими кущами осокора. Через одну верству далі пішли гори голі, дикі, з обірваними обваленими боками. Над нашими головами, проти синього неба, вирізувались зубцями круті гострі верхи, поламані косогори з твердим верхнім обідком, з-під котрого сипалась глина з піском та камінцями. В узькій та глибокій долині незабаром зазеленів перед нами х о л о д н и й я р. Між двома шпичастими горами було видно провалля, промите дощовою водою. Дике провалля повиставляло проти сонця свої глинясті жовті стіни, неначе ширми, поставлені одні поверх других, а над тими глинястими стінами понавішувались, неначе зелені килими, густі маси берези та дуба, а там вище знов піднімались дуби та липи зеленими стінами скрізь понад проваллям, піднімались вгору на високі гори, вкривали верхи гір. Минули ми ту дику, але

поетичну картину, а за нею знов виступили рядами шпичасті зелені гори, а поверх їх виступали широкі боки гір, вкриті місцями рідкими старими дубами, неначе по горах розкинувся розкішний зелений парк, в котрому не ставало тільки доріжок та квіток... Знов під горами появились рибальські хати. Подекуди на половині високості гір виступали тераси, на котрих стояли рядами білі хати в садках. На тераси йшли по косогору узькі дороги. Внизу, на піскуватій низині заблищали узькі заливи, обтикані кілками; на кілках висіли довгі неводи, неначе разки намиста обхвачували довгі узесенькі заливи. Тут старий і новий Дніпро, розділені під Каневом здоровим островом, зливаються докупи. Дніпро розкішне ллється більше верстви завширшки попід самими горами. В цім місці над Дніпром, за три верстви од Канева, стоїть над Дніпром Шевченкова гора. Ми стали під самою горою, на узькій полосі піску між Дніпром та горою...

Шевченкова гора од Дніпра має фігуру половини обруча, котрого переламані кінці заткнуті в землю, тільки верх її, ледве закруглений, з одного боку гостро заламується і спускається вниз дуже круто. Зверху, на самому краєчку гори, стирчать не дуже високі дикі груші та кущі і дуже виразно вирізуються на синьому небі. Од Дніпра бік Шевченкової гори не рівний, а трохи увігнутий, і такий крутий, що по йому не можна вийти наверх. Одна половина боку гори заросла травою, друга подекуди вкрита дрібненькими кущами.

Під самою горою простелена узенька смуга огороду, а з одного краю притулилась хатина, зовсім закрита густим садком. Понад дорогою за тином в огороді росте кілька високих розкішних плакучих верб. Трохи не посередині під горою стояла ще друга хатина, але вона була засипана глиною тоді, як завалився бік гори. Тепер не видно і сліду того провалля. Бік гори вирівнявся і знов заріс травою. Рядом з Шевченковою горою, на північ вверх по Дніпру, стоїть зовсім гола гора, вища од Шевченкової, має вид піраміди, трохи закругленої зверху. Вона така крута од Дніпра, що на неї не можна вийти. По другий бік могили стоїть узька, з боків закруглена гора. Ці обидві побічні гори виступають трошки

вперед Шевченкової гори і придають їй вид храму з плисковатим верхом, з виступаючими вперед баштами...

Між пірамідальною горою та Шевченковою глибока узька долинка, а в тій долинці йде узенька уличка з хатами по обидва боки. Цей присілочок зветься Монастирок. Кажуть, тут колись був монастир. Сама Шевченкова гора колись звалась Чернечою горою. В хатах живуть гончарі. Під хатами на призьбах, на полицях стоять довгі ряди не випалених горшків. Ми пішли уличкою, перейшли через один город, перескочили ледве примітну течію і прямо полізли на Шевченкову гору. Гора така крута, що на неї трудно було йти просто. Приходилось хапатись руками за молоді березки, котрими засіявся доволі густо цей бік гори. Поки ми вийшли на гору, в мене дрижали коліна. Ми вийшли на гору і пішли до могили між рідкими низенькими, об'їденими товаром кущами та рідко розкиданими грушами. Верх гори рівний, навіть плисковатий. Я шукав очима Шевченкової могили і вглядів її зараз: через обгризені кущі та рідко розкидані груші, серед нагірної невеличкої рівнини, зачорнів високий дерев'яний хрест, поставлений на довгій, з чотирма углами могилі, складеній з каміння двома терасами і присипаній зверху землею. Ми вийшли з кущів та груш: Шевченкова могила стояла серед чистої не заростої рівнини. Два шари каміння, кожний на аршин вгору, жовтіли на ясному сонці.

Поверх їх чорніла насипана земля, поросла травою та дрібненьким зіллям. Хрест стояв високо і чорнів, як намальований, проти синього неба. Од заходу сонця на двох углах могили, на одному углі спіднього шару і проти його на углі верхнього шару, каміння трохи пообвалювалось: тудою, видно, лазять на верх могили до хреста. Під хрестом земля дуже втоптана. На хресті, скільки можна досягти руками, повирізувані прізвища туристів, побувавших на могилі. Але негода й неублаганний час постирали ті надписи, як і саму білу фарбу з хреста. Ми стали в головах Шевченка, і самі наші голови схилились... Близина останків великого чоловіка має великий, невимовний вплив на людське серце. Великі люди говорять до живих через землю з домовини. Близина останків великого чоловіка та ще притому дуже безталанного, щирого,

правдивого сина безталанної України робить такий тяжкий напечаток на душі, що сльози самі виступають на очах... Не тиха задуманість, не поетична мрія про історичну минувшість, про давнину повіває своїм крилом над могилою Шевченка; ні! Щось важке лягає на серце і душить його, як те каміння, що лежить на його могилі. А на високих горах, над Дніпром грав ранок, сяло пишне золоте сонце. Зелені гори, вкриті лісом, як дивні зелені завіси, обгортали кругом Шевченкову могилу. Була торжествена тиша. Кругом на всі боки малювались дивні картини природи. І все те не тішило серця, не розбивало туги. Туга розлилася над цим дивним краєм, як невидима річка горя... А картини природи кругом дивні! Видно, що це місце вибрав для себе великий естетик, великий поет!

На північ і на схід сонця стелиться широка-широка зелена рівнина, по котрій тече Дніпро, граціозно вигинається широкими дугами. Коло самого Канева Дніпро протікає двома рукавами, якраз так, як коло Києва. Старий Дніпро ховається далеко в зелених дібровах, новий підходить трохи не до самого Канева, ллється по широких сінокосах і більше, ніж до половини, вкритий піскуватими мілинами. Коло самої Шевченкової могили обидва рукави сходяться докупи, і велика річка, вширш більше, як на верству, пишно ллється під самою могилою, широка, чиста і така глибока, що пароходи пристають під Шевченковою могилою до самого берега. Станеш на краєчку Шевченкової гори, і перед очима розстилаються дивно гарні картини за Дніпро, вгору і вниз по Дніпру. Вгорі, просто Канева, по Дніпру біліють вередливі піскуваті мілини, неначе хто порозстилав по воді білі хустки, порозкидав величенькі білі гусячі лапи. На широкому острові між Старим та Новим Дніпром зеленіють сінокоси, цілі гаї вільхи та верб, розкидані кущі верболозу; а між зелом блищать проти сонця узенькі течії, як маленькі річки, узенькі саги. Вище од Канева гори оступаються од берега амфітеатром, як в Києві на оболоні, і через верстов десять знов приступають до Дніпра, як вище Києва у Вишгороді. Там далеко під горами смужкою блищить Дніпро. А за Дніпром очі тонуть в безкраїй далечі, вкритій лісами. Ліси зеленіють, а далі сизіють, а ще далі чорніють, як пооране поле, вкрите туманом. Проти самої Шевченкової

гори за Дніпром берег трошки піднімається вгору, подекуди вкритий лісами, подекуди озиминою та яриною; там, на рівнині, розкидано п'ять сіл в густих гаях та вербах. Гострі верхи дзвініць та церков граціозно виглядають з гущавини садів та гаїв. Легенькі задніпрянські узгір'я легко піднімаються на південь і кінчаються доволі високою горою над самим берегом, проти маленького зеленого острівця. Крутий кінець цієї гори вкритий лісом. Саме під горою, що зветься Михайловою, стоїть село Прохорівка, а гора зветься Михайловою, вона — власність українського писателя М. А. Максимовича, котрий тут доживав свій вік, тут і помер. Крута гора ясно виступає на синьому небі і виразно видається серед рівної задніпрянської береговини. Проти цієї гори по другий бік Дніпра вливається Рось в Дніпро в селі Пекарях. За Прохорівською горою, вниз по Дніпру, знов стелиться рівнина, знов синіють за Дніпром ліси, темніють в тумані розкішні верби понад Дніпром і тонуть десь далеко в блискучому світі раннього сонця. Я довго милувався цією широкою просторною картиною, стоячи на крутій Шевченковій горі. Очі тонули в далечі вгору і вниз по Дніпру. Здавалось, ніби душа піднімається вгору на крилах над цим простором, під широким шатром синього неба. Обертаєшся назад на захід сонця, і перед тобою знов інша дивна картина, вже чисто гірська. Мені здавалось, що я стою десь в Швейцарії, на узгір'ї Пілатусу або Рігі...

Шевченкова гора піднімається вгору на сажнів тридцять п'ять або сорок прямо над водою. А вийдеш на цю гору, то побачиш, що кругом неї стоять знов гори, вдвоє вищі од неї. Високі гори обступають її з трьох боків амфітеатром, а її рівний верх похожий на платформу, кругом котрої повішані пишні зелені завіси. З трьох боків гори і справді дивно похожі на зелені завіси, неначе зумисне розвішані кругом могили, щоб заслонити дорогі останки великого поета. Од полудня, вниз по Дніпру піднімається над Шевченковою горою найвища гора, вся вкрита молодим густим лісом з верху до низу. Вона піднімається круто над набережними нижчими горами, неначе переламується вгорі коліном, і спускається поза могилою граціозною дугою в круту балку. Здається, неначе хто підняв один кінець зеленої оксамитової завіси високо-високо над Дніпром, прибив її на синьому полотнищі неба і другий кінець

недбало кинув далеченько в глибоку балку, зарослу лісом. Самий крутий бік цієї гори, увесь вкритий лісом, припадає якраз проти води: він ясно вирізується на блискучому Дніпрі, неначе намальований на кришталі, присипаному іскрами сонячного проміння. З-за краю цієї гори виступає високе коліно другої такої самої дуже крутої гори, так само вкритої густим лісом, а під нею трошечки вище од Шевченкової могили і рядом з нею стоїть знов горб, вкритий лісом, неначе од зеленої завіси піднялася складка і впала внизу зеленим узгір'ям. Між обома високими горами видно узький довгий яр, закиданий лісом, з боками, дуже крутими. Над тим яром на гострих, як ребра, верхах гори позвішувалось зелене дерево, так як часом замети снігу звішуються над стріхою. Той яр в'ється і десь ховається далеко-далеко в лісі між гребінями гір. Над ним стоїть легка сиза, поетична імла... Далі, поруч з другою горою стоїть третя гора, з закругленим верхом, вкритим тільки з краю дубами. Тільки узька щілина одділяє її од другої гори. Ці дві гори заступають задній вид дивної картини — завіси. По другу руку, на північ од Шевченкової могили стоять ще дві гори: одна широка, з глибокими западинами по боках, друга, сама крайня, зовсім похожа на піраміду або ще більше на високу копицю сіна. Цей бік картини голий. Обидві гори вкриті травою та подекуди старими рідкими дубами. Між ними глибока узька долина з проваллям на дні, а через цю долину видніється ціла чудова картина, цілий самостійний пейзаж! З полудня і од заходу гори високі і зовсім заступають небо, а ці останні гори трохи нижчі, і через їх видно картину, не менше оригінальну, як і перші: через узьку долину десь над Дніпром коло Канева видно круту гору, зовсім лису, неначе хто поставив ногу і випнув голе коліно; проти цього лисого верха блищить за Каневом частина Дніпра. Ця лиса гора припадає проти широкої оболоні за Каневом, вкритої зеленою травою, і вирізується, неначе намальована на зеленому полі. Поверх неї видно увесь широкий амфітеатр гір, котрі за Каневом оступились од Дніпра; видно поверх того амфітеатру лани, вкриті гречками, просами, жовтими житами, лани, неначе застелені картатими хустками; видно внизу під горами розкидані села в садах та в вербах; видно, як амфітеатр наближається до Дніпра, піднімається все вище та вище і приступає до самого Дніпра високою кручею; видно за цією кручею гори понад берегом Дніпра вгору до Києва, видно їх довгий

ряд, їх круті боки, котрі виступають один за другим, неначе нанизані ребра. Далекі ряди гір тонуть в тумані і десь ховаються в далечі, засипані світом сонця. Тут цілий далекий пейзаж з горами, з зеленою оболонею, з далеким Дніпром; затканий туманом та сонцем, неначе дивне марево в Сахарі. В цьому місці завіса кругом Шевченкової могили неначе розвернулась, розідралась до дна, і через неї очі потонули в далеких, як сон, мрійних фарбах. То дивний геній вибрав собі це місце, може, одно з найкращих в світі. Це почує кожний, хто стояв на Шевченковій могилі і дивився на широку Дніпрову рівнину, на дивні завіси гір і на сизу далеч, вище Канева, цю третю найчудовнішу картину.

Ми обійшли кругом верх Шевченкової гори. Од заходу сонця вона закруглена і спускається в узьку щілину. Тільки на південь, на крайню, найвищу гору з могили неначе перекинуто зелений міст, вкритий кущами, тільки через це трохи увігнуте місце можна виїхати на Шевченкову гору. Друга дорога до Шевченкової могили з Канева йде лісом поверх придніпрянських гір: сюдою везли Шевченкове тіло. Я ще раз глянув на чудовий амфітеатр гір: гори товпились кругом могили. Гострі гребені, вкриті лісом, вирізувались на синьому небі різкими пружками: вони виступали один за другим, як зелені ширми, поставлені одна за другою. Узькі глибокі щілини темніли внизу, вкриті тінню, і манили до себе очі своєю чарівничою свіжиною та прохолодою. Повік не забуде цього дивного місця, хто бачив його хоч раз на віку...

Ми зійшли з Шевченкової гори по другий бік з полудня і спустились в узьку щілину, на дні промиту водою. Ця щілина між Шевченковою та сусідньою крутою горою така узька, що ми по шию були неначе закопані в землю.

Простягнувши руки, можна достати до боків обох гір. Над головами синіла узька смуга неба. Цей бік Шевченкової могили кругленький, дуже крутий, голий. Через рідку траву блищить глина пополовині з шматками не зовсім чистого граніту, до котрого примішаний якийсь піскуватий м'який состав. Ще раз глянули ми знизу на верх Шевченкової гори, де на

краєчку паслись воли, неначе причеплені до гори, і поїхали низовою дорогою в Канів.

Кругом Шевченкової гори йдуть гори, вкриті дубовим лісом, далеко од берега, може, на верстов сім або й більше. Ці гори видно з поштового тракту, котрий йде по верхах гір з Канева в середину повіту. Картина цього лісу, розкинутого на крутих горах, незвичайно гарна! Канів тягнеться на кільки верстов по узьких глибоких долинах, котрі вередливо в'ються між крутими горами. В глибоких западинах біліють хати, зеленіють городи, чорніють тини, котрими помережані долини й пригорки. А над хатами, зверху на горах зеленіє старий ліс, як щетина. Далі за Каневом і гори, й долини однаково вкриті густим лісом. На синьому небі вирізуються зелені дуги, неначе поставлене зелене обіддя. Ці ряди дуг то йдуть симетрично одна за другою, одділяючись узькими долинками, то плутаються вередливо вздовж і впоперек, заступаючи одна другій дорогу, то перехрещуються, піднімаються вище і спадають вниз нижчими закругленими узгір'ями, крутими та дрібними, неначе хто накидав купами зелених їжаків. Глибокі темні долини в'ються між круглими горами на всі боки, як чудовий поетичний лабіринт. А ліс зеленіє на сонці, неначе дорога оксамитова зелена одежа, кинута на гори; неначе вона побгалась, попіддувалась знизу, позападала десь глибоко на тисячу самих вередливих, найгарніших ладів. За лісом ще йдуть такі самі поламані гори, але вже зовсім голі. Ці гори дуже похожі на гори середньої Басарабії. Здається, неначе їдеш десь з Кишинева до Оргєєва. Тільки під Каневом вони дрібніші, виступають крутими круглими верхами, ламаються на небі граціозними закругленими та крутими лініями. В долинах, по крутих боках гір скрізь розкидані села, стеляться ниви та баштани, зеленіють невеличкі дубові гаї. На десять верстов од берега Дніпра йдуть такі гори і спускаються круто в долину, кудою тече річечка Расава. І як виїдеш на рівнину за крутим берегом Расави, ще довго синіють на небі високою смугою наддніпрянські канівські гори, закриваючи сизим туманом Шевченкову гору.